

Т.М. Лежнєвакандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.9

**ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Виділено суттєві ознаки, визначено поняття принципу змагальності в цивільному процесі, досліджено зміст та елементи цього принципу.

Ключові слова: *принцип цивільного процесу, модель цивільного процесу, принцип змагальності, принцип об'єктивної істини, принцип публічності.*

Постановка проблеми. Одним із ключових принципів судочинства є принцип змагальності. Його особливе значення пояснюється тим, що змагальність – один із чотирьох принципів юридичного процесу (судочинства), поєднання (співвідношення) яких визначає модель (тип) процесу. Ці принципи умовно поєднані діалектичним зв'язком на дві пари: 1) принцип змагальності – принцип об'єктивної істини (або ж: принцип активного суду, «слідчий» чи «інквізиційний» принцип); 2) принцип диспозитивності – принцип публічності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню принципів цивільного процесу, зокрема змагальності, присвячений значний масив наукової літератури. Теоретичні питання принципів цивільного процесу ставали об'єктом таких авторів, як А.П. Андрушко, А. Т. Боннер, С.О. Волосенко, О.Ф. Воронов, А.Ф. Клейнман, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, С.В. Лунін, О.В. Немировська, І.В. Решетникова, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та багатьох інших. Однак все ще є певні розбіжності та неузгодженості у питаннях змісту (елементів) принципу змагальності, а отже і у розумінні його сутності, виокремленні його характерних рис і ознак.

Метою цієї статті є з'ясування суттєвих ознак принципу змагальності та його елементів у цивільному процесуальному праві.

Виклад основного матеріалу. О.В. Гетманцев та П.С. Пацурківський зазначали, що саме принципи цивільного процесуального права «утворюють той осередок, навколо якого повинні створюватися та функціонувати норми цивільного процесуального права України. Щоб зрозуміти сутність цивільного процесу (як встановленого нормами цивільного процесуального права порядку розгляду і вирішення цивільних справ судом), виділити галузеві особливості цивільного процесуального права, які визначають її місце і роль у системі права України, потрібно звернутися до такої категорії, як «принципи цивільного процесу» [4, с. 60]. Це твердження найповнішою мірою передусім справедливе для названих чотирьох принципів. «Розгортаючись», конкретизуючись, уточнюючись у нормах практично всіх

інститутів цивільного процесуального права, ці принципи визначають тип цивільного судочинства.

Панування принципу змагальності (як правило, із переважанням принципу диспозитивності у другій парі принципів) зумовлює формування змагального типу цивільного судочинства.

Оскільки принцип змагальності має безпосередній зв'язок із процесом доказування, то слід вважати його одним із головних важелів цивільного судочинства [21, с. 72]. Характерними ознаками змагального процесу є: а) наявність сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами; б) наділення їх рівними процесуальними правами; в) наявність незалежного від сторін юрисдикційного органу, завданням якого є вирішення правового спору по суті [9, с. 768].

Змагальність належить до конституційних принципів судочинства. Відповідно до п. 4 ч. 129 Конституції України [7], однією з основних засад судочинства є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Змагальність – це така побудова юридичного процесу, за якої зацікавлені сторони мають рівні можливості для пошуку істини та відстоювання своїх тверджень або оскарження тверджень іншої сторони [17, с. 77]. В найзагальнішому вигляді принцип змагальності вдало, на нашу думку, відображено С.В. Луніним: «...змагальність сторін – це встановлена законом можливість реалізації та практична реалізація наданих їм процесуальних прав при безумовному виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участю компетентного суду» [10, с. 131].

О.В. Немировська розуміє принцип змагальності як положення, за яким на сторони покладено обов'язок по доведенню обставин, на які вони посилаються в обґрунтування своїх вимог та заперечень. При цьому діяльність сторін набуває характеру змагання, суттю якого є протиборство [13, с. 8].

Однією з наймасовіших підстав задоволення позовних вимог є недотримання позивачем вимог принципу змагальності, які стосуються розподілу обов'язків щодо доказування.

Так, наприклад, у рішенні у справі № 2-1715\2011 суд, відмовляючи в задоволенні позову на тій підставі, що позивачем не доведено обставин, на які він посилається в обґрунтування своїх вимог, зазначив, що «...цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Даний принцип полягає у прояві в змагальній формі ініціативи та активності осіб, які беруть участь у справі. Принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин даної справи. Сторони зобов'язані визначити коло фактів, на які вони можуть посилатися як на підставу своїх вимог і заперечень, і довести обставини, якими вони обґрунтовують ці вимоги й заперечення» [14]. В іншому рішенні суд так розтлумачив принцип змагальності: «Змагальність полягає в тому, що сторони у процесуальній формі доводять перед судом свою правоту, за допомогою доказів переконують суд у правильності власної правової позиції. Принцип змагальності передбачає покладання тягаря доказування на сторони, покладання на них відповідальності за доведеність їхніх вимог чи заперечень, звільнення суду від

обов'язку збирання доказів. Принцип змагальності вимагає від сторін ініціативи та активності в реалізації їхніх процесуальних прав, тобто зумовлює мотивацію поведінки сторін під час розгляду справи. Відповідно до ст.ст.10, 11 ЦПК України, сторони та інші учасники процесу обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими судом доказами. Саме у цьому полягає активність сторін та інших учасників процесу в змагальності. Оскільки суд зобов'язаний попередити про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, ризик настання цих наслідків покладається на сторони та інших осіб, які беруть участь у справі» [15].

Принцип змагальності – це таке основне положення, закріплене у нормах процесуального законодавства, відповідно до котрого створюються умови кожній заінтересованій в судовому захисті особі для участі у процесуальному спорі, активності і взаємодії (співробітництва) з судом у встановленні всіх обставин справи, які мали місце в дійсності, з метою найточнішого застосування норм права і вирішення правового спору [18, с. 321].

Принцип змагальності цивільного судочинства виходить з аксіоми: «доводить той, хто заінтересований». Саме сторони – позивач і відповідач – у позовному процесі несуть основний тягар доказування. Сторони є основними суб'єктами доказування, їм в силу власної зацікавленості і обізнаності про обставини справи найлегше надати докази або вказати на них. У непозовних провадженнях обов'язок доказування покладений на заявника та інших заінтересованих осіб. Суд при цьому повинен незалежно, об'єктивно і неупереджено здійснювати керівництво процесом, роз'яснювати особам, що беруть у ньому участь, процесуальні права і обов'язки, сприяти їм у реалізації їх прав. Завдання судді – не збирати за бездіяльні сторони докази, а створити умови для повного і всебічного дослідження доказового матеріалу, встановлення фактичних обставин справи. Змагальність забезпечує заінтересованим суб'єктам процесу можливість проявляти процесуальну самостійність на всіх стадіях цивільного судочинства і повною мірою реалізовувати надані законом процесуальні засоби захисту власних прав і інтересів, що охороняються законом [6, с. 58].

В основі розвитку принципу змагальності лежать два взаємопов'язані положення: 1) про надання можливості кожній стороні переконати суд у своїй правоті (тобто в законності і обґрунтованості своїх вимог і заперечень) за допомогою реалізації прав, передбачених процесуальним законодавством; 2) про обов'язок сторони, що бажає виграти справу, в змаганні, правила якого встановлені процесуальним законодавством, з іншою стороною, переконати у своїй правоті суд, який сприяє сторонам у реалізації належних їм прав, але зберігає об'єктивність і безсторонність [3, с. 9].

Часто зазначають, що витoki принципу змагальності знаходяться в протилежності матеріально-правових інтересів сторін у цивільному процесі [5, с. 80]. До цього слід додати, що принцип змагальності у цивільному процесі зумовлений також визначальною характеристикою матеріально-правових відносин, спори з приводу яких розглядаються в порядку цивільного судочинства, а саме рівності сторін.

Змагальність, як один із принципів судочинства, є виключною озна-

кою демократичного устрою, коли держава не тільки не прагне каральної мети, а більше того – намагається якнайменше втручатися у сферу приватних інтересів громадян, надає їм широкий спектр можливостей обстоювати свої законні інтереси. Змагальність, як ідеал для побудови цивільного судочинства, має визначати характер взаємовідносин сторін, коли саме на них покладається відповідальність за повноту фактичного матеріалу, а суд залишається поза межами їх змагання і лише певною мірою бере участь у збиранні доказів та оцінює їх. Виключення ініціативи, активної діяльності суду з процесу автоматично спонукає сторони до активної процесуальної поведінки, що слугує справедливому, своєчасному та неупередженому вирішенню цивільних справ [12, с. 88].

Хоча ЦПК України [22] і не містить дефініції принципу змагальності, основні положення цього принципу розкрито законодавцем у статті 10 «Змагальність сторін»:

1. Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін.
2. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості.
3. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.
4. Суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджає про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом.

Отже, основними елементами змісту принципу змагальності є: рівність прав сторін щодо доказування; покладення тягаря доказування обставини на сторону, яка посиляється на цю обставину; обмеження активності суду у доказуванні.

Д.Д. Луспенник до елементів змагальності відносить: 1) участь сторін у процесі; 2) обґрунтування ними вимог і заперечень; 3) повноваження суду щодо забезпечення змагального процесу [11, с. 217].

С.В. Васильєв зазначає, що змагальний принцип полягає переважно в такому: 1) дії суду залежать від вимог позивача та заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог; 2) можливість вільного використання засобів доведення; 3) кожна сторона доводить факти, які обґрунтовують її вимоги й заперечення; 4) суд може запропонувати сторонам надати додаткові докази [1, с. 41].

На думку В.Е. Теліпко, в цивільному судочинстві змагальність виявляється в тому, що: 1) дії суду залежать від вимог позивача та заперечень відповідача; 2) суд вирішує справу в межах заявлених вимог та на підставі наданих йому доказів; 3) особи, які беруть участь у справі, займають активне становище щодо інших учасників процесу та суду; 4) сторони самостійно визначають, які саме докази подавати суду, а які притримати; 5) особи, які беруть участь у справі, можуть брати участь у справі особисто або через представників; 6) кожна особа зобов'язана доказати факти, на які во-

на посиляється; 7) у разі невиконання процесуальних обов'язків або нездійснення процесуальних прав для особи настають небажані для неї правові наслідки [16, с. 50].

В.В. Комаров виокремлює такі елементи принципу змагальності: 1) участь у процесі; 2) обґрунтування вимог і заперечень; 3) надання доказів суб'єктами, на яких розподілений тягар доведення; 4) заява клопотань; надання нових і додаткових матеріалів у суді апеляційної, касаційної інстанції [8, с. 190–191].

При цьому кожен із цих елементів отримує подальше розгортання у нормах цивільного процесуального права. Наприклад, право сторін на участь у провадженні у справі має багатоаспектний характер і містить такі основні складові: 1) право сторони бути повідомленою про вимоги і заперечення протилежної сторони; 2) право сторони брати участь у провадженні у справі особисто або через представника; 3) право сторони знайомитися з матеріалами справи; 4) право сторони бути повідомленою про час і місце судового засідання і повідомленою про акти суду, ухвалені в судовому засіданні; 5) право сторони брати участь у судових дебатах; 6) право сторони на оскарження дій суду, спрямованих на розвиток і закінчення процесу [8, с. 191].

Г.П. Тимченко виділяє такі елементи принципу змагальності: 1) особи, які беруть участь у справі, мають право знати про аргументи один одного до початку судового розгляду; 2) кожній особі, яка бере участь у справі, гарантується право подавати докази суду; 3) сторонам забезпечується право заявляти клопотання, висловлювати свої доводи і міркування, давати пояснення з усіх питань, які виникають у ході розгляду справи, пов'язані з поданням доказів, змагатися перед судом відносно суті своєї справи; 4) кожна особа, яка бере участь у справі, повинна доказувати обставини, на котрі вона посиляється як на підставу своїх вимог і заперечень; 5) суд не збирає докази та не приймає до своєї уваги ті факти, котрі не були заявлені сторонами; 6) суд не може брати участі у процесуальному змаганні сторін та інших осіб, які є учасниками справи і т. д.; 7) суд приймає рішення на підставі того, що було досліджено в судовому процесі та доведено сторонами [18, с. 321].

Доволі ґрунтовно розкрито зміст принципу змагальності С.О. Волосенком. Основні критерії принципу змагальності, зазначає автор, полягають у тому, що: 1) чітко встановлені правила ведення справи надають однакові й рівні можливості для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, відстояти свої права та інтереси у суді; 2) суд виступає у процесі як незалежний і неупереджений арбітр, який керує процесом і може сприяти стороні в отриманні доказів у справі лише тоді, коли у неї виникають труднощі в їх отриманні; 3) суд ухвалює рішення у справі, керуючись лише законом і обставинами, що впливають із матеріалів справи; 4) для безпосереднього ведення справи у суді мають залучатися фахівці в галузі права, які здійснюватимуть представництво осіб, які не здатні самостійно належним чином захистити свої права, оскільки саме таким чином мають компенсуватися явні переваги юридично обізнаної особи над тією, яка не має спеціальних знань у галузі права; 5) активна поведінка осіб, які

беруть участь у справі, у процесі її розгляду має проявлятися не тільки у процесі доказування, а й при донесенні до відома суду всіх важливих аспектів справи, які мають позитивно вплинути на встановлення дійсних обставин справи; б) непоширення принципу змагальності на інших учасників цивільного процесу, оскільки їх процесуальна діяльність повинна відповідати принципу об'єктивної істини [2, с. 14].

Останнє положення, на нашу думку, є не досить вірним. Навряд чи можлива ситуація, коли принцип права – який характеризується значним рівнем абстрагування, «пронизує» усі норми та інститути галузі – поширюється на одних суб'єктів і не поширюється на інших суб'єктів. Особливо це стосується принципів цивільного судочинства, адже останнє – це система, сукупність процесуальних дій всіх учасників процесу.

На нашу думку, тут слід вести мову не про те, що на осіб, які беруть участь у справі, поширюється один принцип – змагальності, а на інших учасників процесу – принцип об'єктивної істини. Правильніше буде констатувати, що: 1) поряд із пануючим принципом змагальності в цивільному процесуальному праві присутні елементи, характерні для принципу об'єктивної істини; 2) вплив згаданих принципів на процесуальне становище осіб, які беруть участь у справі, з одного боку, та на інших учасників цивільного процесу, з іншого боку, є різним. Так, якщо для сторони змагальність – це передусім право брати активну участь у доказуванні на рівні з іншою стороною, то для суду, наприклад, це передусім заборона виходити за межі визначеної процесуальним законом межі активності суду та обов'язок сприяти тим же сторонам у доказуванні (знову ж таки, в межах, визначених процесуальним законом).

Такий підхід вдало проілюстрував С.В. Лунін: «З точки зору сторони захисту чи сторони відповідача, під змагальністю вбачається надання суду у письмовій чи іншій матеріальній формі процесуально обґрунтованих відповідей/заперечень проти всіх фактів, доказів та правового обґрунтування обвинувачення/позовних вимог, та обстоювання у процесуальному порядку своїх або представлених прав та законних інтересів. Для суду змагальність сторін є тією підставою, реалізація якої при всебічному, повному та об'єктивному з'ясуванні судом усіх обставин судової справи дає змогу ухвалити законне, обґрунтоване і справедливе рішення. При цьому суду має бути дозволено лише спрямовувати і доповнювати діяльність сторін, але за жодних обставин не підміняти їх» [10, с. 131].

Допомогти повніше з'ясувати зміст принципу змагальності може виявлення норм цивільного процесуального права, в яких він конкретизується, «розгортається», втілюючи свій регулятивний потенціал у доволі конкретних положеннях, які регулюють ті чи інші види процесуальних відносин.

Так, принцип змагальності досить яскраво відображено у законодавчому закріпленні прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 27 ЦПК України). Зокрема, це стосується таких їх прав: 1) знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги; 2) знімати копії з документів, долучених до справи; 3) одержувати копії рішень, ухвал; 4) брати участь у судових засіданнях; 5) подавати докази, брати участь у дослідженні дока-

зів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 6) заявляти клопотання та відводи; 7) давати усні та письмові пояснення судові; 8) подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 9) користуватися правовою допомогою та ін.

Характерним є і те, що принцип змагальності не лише наділяє осіб, які беруть участь у справі, широкими правами, передусім у сфері доказування, але і покладає на них обов'язки у тій же сфері, головним з яких є обов'язок для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті (ч. 2 ст. 27 ЦПК України). Цей обов'язок дещо деталізовано у ч. 1 ст. 60 ЦПК України, відповідно до якої сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків звільнення від доказування.

Змагальність забезпечується і встановленням рівних прав та обов'язків сторін (ч. 1 ст. 31 ЦПК України); наділенням сторін правом обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень (ч. 2 ст. 58 ЦПК України); наділенням сторін, третіх осіб та їхніх представників правом за їх згодою бути допитаними як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи (ст. 62 ЦПК України).

Українськими є положення ЦПК України про подання доказів сторонами (ст. 131 ЦПК України). Сторони зобов'язані подати свої докази суду до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті. Докази, подані з порушенням вимог, встановлених частиною першою цієї статті, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин. Сторони до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті, зобов'язані повідомити суд про всі відомі їм рішення судів, що стосуються предмета спору, а також про всі відомі їм незавершені судові провадження, що стосуються предмета спору.

Для забезпечення змагальності велике значення мають інститути процесуального представництва, правової допомоги, судових викликів і повідомлень, заперечень відповідача проти позову, зустрічного позову, попереднього судового засідання тощо. Методологія дослідження усіх цих інститутів має передбачати відповідність конкретних норм цивільного процесуального права принципу змагальності.

Найбільш проблемним з точки зору судової практики є питання дотримання судами принципу змагальності, передусім – виконання судами своїх передбачених нормами процесуального законодавства обов'язків щодо створення умов для реальної змагальності сторін, щодо сприяння всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, сприяння здійсненню прав сторін у випадках, встановлених ЦПК України. Порушення судами

нижчих інстанцій цих обов'язків часто стають підставами скасування або зміни рішень у судах вищих інстанцій.

Так, у справі за позовом про визнання майна спільною сумісною власністю подружжя та поділ майна суд першої інстанції не взяв до уваги, що у своїх заявах до суду позивачка вказувала, що частина спірних речей придбана під час шлюбу в кредит у магазині, а документи на речі, придбані у шлюбі, як і самі речі, знаходяться у відповідача, яким ця обставина не заперечувалася, а тому просила витребувати ці докази з магазину та від відповідача. Суд, відхиляючи доводи позивачки про належність спірного майна за недоведеністю, разом з тим поклав в основу рішення доводи відповідача про те, що майно є його особистою власністю та отримане ним у подарунок при відсутності будь-яких доказів. Суд вищої інстанції це рішення скасував і передав справу на новий розгляд, вказавши таке:

«Стаття 10 ЦПК України, закріпивши принцип змагальності сторін, гарантує сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, рівні процесуальні можливості з метою захисту їх порушених, оспорюваних чи невизнаних прав та законних інтересів, у тому числі й щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Відповідно до цієї норми кожна сторона та інша особа, яка бере участь у справі, повинна довести суду ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, а у випадку неможливості стороною подати докази з поважних причин, суд має сприяти особі в їх витребуванні, тим самим суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи (ч. 1 ст. 137 ЦПК України).

Зазначені процесуальні норми судами порушені.

Всупереч вимогам ч. 1 ст. 137 ЦПК України суд залишив поза увагою клопотання позивачки про витребування доказів щодо часу та обставин придбання спірних речей у зв'язку з наявністю у неї складнощів в отриманні цих доказів, і відмовив у задоволенні позову за його недоведеністю, порушивши принцип рівних можливостей сторін у процесі, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної 4 листопада 1950 року, ратифікованої 17 липня 1997 року, що набула чинності 11 вересня 1997 року та ст. 10 ЦПК України» [19].

У справі за позовом про виплату грошової компенсації за частку у спільному майні та припинення права власності на цю частку суд першої інстанції відмовив відповідачеві у призначенні експертизи. У задоволенні клопотання про призначення експертизи було відмовлено за тих підстав, що «тягар доведення вартості 1/9 частки квартири лежить на позивачеві, останній при проведенні попереднього судового засідання клопотання про проведення експертизи не заявляв, тому у призначенні експертизи представнику відповідачки відмовлено». Рішення у справі було залишено без змін апеляційним судом.

Суд касаційної інстанції визнав, що суд першої інстанції допустив порушення процесуального законодавства та скасував рішення і передав справу на новий розгляд, вказавши таке:

«Рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного процесуального законодавства і всебічно перевіrivши обставини, вирішив

справу у відповідності з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин, а за їх відсутності – на підставі закону, що регулює подібні відносини, або виходячи із загальних засад і змісту законодавства України.

Обґрунтованим визнається рішення, в якому повно відображені обставини, що мають значення для даної справи, висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності і підтверджуються достовірними доказами, дослідженими в судовому засіданні.

При ухваленні рішення суд зобов'язаний прийняти рішення, зокрема, щодо: наявності обставин (фактів), якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та навести докази на їх підтвердження; наявності інших фактичних даних, які мають значення для вирішення справи; правовідносин, зумовлених встановленими фактами. У рішенні суду обов'язково повинні бути зазначені встановлені судом факти і відповідні їм правовідносини.

Проте зазначені вимоги закону залишилися поза увагою як суду першої інстанції, так і апеляційного суду.

У порушення вимог ст. 1 ЦПК України, ні суд першої інстанції, ні суд апеляційної інстанції не виконали завдання цивільного судочинства щодо вирішення цивільної справи з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб.

... суд першої інстанції відступив від принципу рівності сторін та принципу змагальності цивільного судочинства, які передбачені ст.ст. 5, 10 ЦПК України, та не врахував, що подавати докази є не лише обов'язком, але і правом осіб, які беруть участь у справі, і це право прямо передбачене ч. 1 ст. 27 ЦПК України. Разом з тим праву сторони надавати докази кореспондує обов'язок суду сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, який закріплено у ч. 4 ст. 10 ЦПК України» [20].

Висновки. Змагальність, як принцип цивільного судочинства, можна визначити як положення, відповідно до якого на сторони покладено обов'язок щодо доведення обставин, на які вони посилаються в обґрунтування своїх вимог та заперечень, причому сторонам забезпечуються рівні можливості для здійснення доказування, а на суд покладається обов'язок проявляти активність у сфері доказування лише у випадках, передбачених процесуальним законом. Значення принципу змагальності полягає передусім у тому, що він визначає побудову, модель доказування у цивільному судочинстві, а отже багато в чому визначає і загальний тип судочинства.

До основних елементів принципу змагальності слід віднести: 1) забезпечення реальних та рівних можливостей для участі сторін у процесі; 2) доведення сторонами обставин, які обґрунтовують їх вимоги й заперечення; 3) забезпечення реальних та рівних можливостей для активної, самостійної та ініціативної участі сторін у процесі доказування; 4) обмеження активності суду у доказуванні шляхом встановлення випадків, коли суд може/повинен проявляти активність; 5) покладення на суд обов'язку забезпечувати змагальність процесу, сприяти з'ясуванню обставин справи, досягненню мети цивільного судочинства.

Бібліографічні посилання

1. Васильєв С.В. Цивільний процес : навч. посібник. – Х., 2008.
2. Волосенко С.О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – К., 2010.
3. Воронов А.Ф. Эволюция функциональных принципов гражданского процесса : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15. – М., 2009.
4. Гетманцев О.В., Пацурківський П.С. Поняття принципів цивільного процесу та їх значення у правозастосовчій діяльності суду // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. – 2003. – Вип. 187. – С. 60–65.
5. Гражданский процесс : учеб. для вузов / под ред. М.К. Треушникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2007.
6. Демичев А.А., Исаенкова О.В. Принципы гражданского процессуального права современной России // Jurisprudencija. – 2008. – № 2 (104). – С. 55–63.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х., 2011.
9. Лунін С.В. Змагальність сторін та її зв'язок з іншими конституційними засадами судочинства // Актуальні проблеми політики. – 2009. – Вип. 38. – С. 767–774.
10. Лунін С.В. Поняття принципу змагальності у судовому процесі // Право України. – 2010. – № 3. – С. 126–132.
11. Луспенник Д.Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці. – Х., 2005. –
12. Немировська О.В. Історичний розвиток принципу змагальності сторін у цивільному процесі // Судова апеляція. – 2006. – № 2. – С. 81–88.
13. Немировська О.В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. – К., 1999.
14. Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 06.10.2011 у справі № № 2-1715/2011 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18958673>
15. Рішення Центрального районного суду м. Сімферополя від 04.04.2012 у справі № 2-2153/11 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22443850>
16. Теліпка В.Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р. / за ред. Притики Ю.Д. – К., 2011.
17. Тертишник В., Макушев П. Диспозитивність та змагальність в юридичному процесі // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. – № 2. – С. 70–79.
18. Тимченко Г.П. Принцип змагальності в судочинстві України: історичний і теоретичний аспект // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 316–322.
19. Ухвала Верховного Суду України у справі № 6-10019св07 від 25.07.2007 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/844047>
20. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 6-14860св11 від 07.12.2011 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20204784>
21. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі : науково-практ. посібник. – К., 2005.
22. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // ВВР України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.

Лежнева Т. Н. Понятия и элементы принципа состязательности в гражданском процессе. Выделены существенные признаки, определено понятие принципа состязательности в гражданском процессе, исследовано содержание и элементы этого принципа.

Ключевые слова: принцип гражданского процесса, модель гражданского процесса, принцип состязательности, принцип объективной истины, принцип публичности.

Lezhneva T. M. Concept and elements of the adversarial principle in civil proceedings. The article deals with one of the key principles of civil procedure – the adversarial principle whose value lies primarily in the fact that it determines the construction of the model of proof in civil proceedings, and thus largely determines the general type of justice.

The author highlighted the essential features of the adversarial principle. She gave definition of the adversarial principle in civil proceedings as a provision under which the parties are obliged to prove circumstances which they cite in support of their claims and objections, and the parties are provided with equal opportunities for proving, and the court's responsibility to be active in the field of evidence only in cases stipulated by the procedural law.

It is emphasized that the adversarial principle in the civil trial is due as a defining characteristic of the substantive relations, disputes over which are dealt in civil proceedings, namely equality of parties.

The main approaches to determining the content and elements of this principle are researched. The author proposes to determine the content of the adversarial principle through five key elements : providing real and equal opportunities for the participation of the parties in the process; proof by parties circumstances justifying their claims and objections; ensuring real and equal opportunities for active, independent and proactive parties' participation in the proof; limitation of court's activity in the proof; obliging the court to support competitive process, to promote understanding of the circumstances of the case, achieving the goal of civil procedure.

The author grounded the distribution of the adversarial principle in all the subjects of civil procedure. At the same time she paid attention to the fact that along with the dominant adversarial principle the civil procedural law contains elements specific to the principle of objective truth; the impact of these principles on the procedural status of persons involved in the case, on the one hand, and other members of civil procedure, on the other hand, is different.

Keywords: *civil procedure principles, civil procedure model, adversarial principle, objective truth principle, publicity principle.*

Надійшла до редакції 27.05.2013

О.М. Обушенко

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22 : 331

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Здійснено аналіз поняття та сутності механізму правового регулювання інституту охорони праці, проаналізовано сучасний стан правового регулювання інституту охорони праці та запропоновано можливі шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: *механізм правового регулювання, охорона праці, безпечні умови праці.*

Постановка проблеми. На шляху розбудови України як сучасної правової держави, що ґрунтується на європейських гуманістичних традиціях, все більшого значення набуває процес впровадження правових норм та інституцій, притаманних сучасному праву розвинутих країн.

Основою будь-якої правової держави є дотримання прав та свобод людини, створення умов для їх реалізації та захисту. Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, визначає її права, свободи та гарантії їхньої реалізації.

Одним з основних прав людини за Загальною декларацією прав люди-